

Райимбердиева Ж.К.

**КЫРГЫЗСТАНДЫН ӨНӨР-ЖАЙЫНЫН ӨНҮГҮҮ
ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ ЖАНА ФАКТОРЛОРУ**

Райимбердиева Ж.К.

**ТЕНДЕНЦИИ И ФАКТОРЫ
РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КЫРГЫЗСТАНА**

J.K. Rayimberdieva

**TRENDS AND FACTORS OF INDUSTRIAL DEVELOPMENT
IN KYRGYZSTAN**

УДК: 338.2:338.45(575.2)

Макалада Кыргызстандын өнөр-жайынын өлкөнүн жалпы экономикасындагы, ички дүң продуктусундагы орду жана мааниси чечмеленип, анын акыркы жылдардагы негизги көрсөткүчтөрүнүн өзгөрүү динамикасы талданды, тармактын учурдагы абалына баа берилди. Кыргыз Республикасынын өнөр-жайынын азыркы мезгилдеги курамы жана түзүмү, өнөр-жайына салынган инвестициялардын динамикасы, негизги инвестиция булактары көрсөтүлдү. Республиканын Евразия экономикалык бирикмесинин жана башка экономикалык интеграциялык уюмдардын курамына киришинин өнөр-жайынын өнүгүшүнө тийгизген таасири бааланды. Жүргүзүлгөн анализдин натыйжасында өнөр-жайынын артыкчылыктуу багыттары, тармакты өнүктүрүүнүн негизги факторлору, мамлекеттин өнөр-жай саясатынын негизги багыттары аныкталды. Өнөр-жай тармагынын, өнөр-жай ишканаларынын жана өнөр-жай продукциясынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн, инвестициялык жагымдуулугун жана экспорттук потенциалын жогорулатуу багытында конкреттүү иш-чаралар сунуш кылынды.

Негизги сөздөр: өнөр-жай, өнүктүрүүнүн приоритеттери, чет өлкөлүк инвестициялар, экспорттук потенциал, экспортко багытталуу, атаандаштык жөндөмдүүлүгү, өндүрүштүк кластерлер, өнөр-жай саясаты.

В статье определена роль и значение промышленности Кыргызстана в экономике и валовом внутреннем продукте страны, проанализирована динамика изменения основных показателей промышленности республики за последние годы, дана оценка современного состояния отрасли. Отражены состав и структура промышленности Кыргызской Республики в настоящее время, динамика показателей инвестиций, основные источники инвестиций в отрасль. Дана оценка влияния вхождения республики в состав Евразийского экономического союза и других экономических интеграционных объединений на развитие отраслей промышленности. По результатам проведенного анализа определены приоритетные отрасли промышленности, основные факторы развития отрасли. Предложены конкретные меры по повышению конкурентоспособности, инвестиционной привлекательности и экспортного потенциала промышленности, промышленных предприятий и продукции промышленности.

Ключевые слова: промышленность, приоритеты развития, иностранные инвестиции, экспортный потенциал, экспортноориентированность, конкурентоспособность, производственные кластеры, промышленная политика.

The article defines the role and importance of industry in Kyrgyzstan in the economy and gross domestic product of the country, analyzes the dynamics of changes in the main indicators of the industry of the republic in recent years, assesses the current state of the industry. The composition and structure of the industry of the Kyrgyz Republic at present, the dynamics of investment indicators, the main sources of investment in the industry are reflected. An assessment is made of the influence of the republic's membership in the composition of the Eurasian Economic Union and other economic integration associations on the development of industries. According to the results of the analysis, priority industries were identified, the main factors for the development of the industry. Concrete measures to improve the competitiveness, investment attractiveness and export potential of industry, industrial enterprises and industrial products are proposed.

Key words: industry, development priorities, export orientation, import substitution, competitiveness, foreign investment, industrial policy.

Өнөр-жайы экономиканын өзөгүн түзөөрү талашсыз. Андыктан өнөр-жайын өнүктүрүүгө, тармактын, андагы ишканалардын жана анын продукцияларынын ички жана тышкы рыноктордо атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатууга өзгөчө көңүл буруу зарыл. Кыргызстанда эркин рынок мамилелерине негизделген экономика орнотулганына жана жаратылыш ресурстары жетишээрлик болгонуна карабастан, экономиканын бул чечүүчү тармагынын реформалар жылдары ичиндеги өзгөрүү динамикасы көңүл жылытарлык эмес.

Реформалар мезгилинде советтик бийлик жылдарында калыптанган республиканын өнөр-жай тармагы экономиканын өзөктүү тармагына айлангандын ордуна талап-тонолуп, кыйроого учурады. Тилекке каршы, азыркы мезгилде өнөр-

жай продукцияларына болгон муктаждык негизинен импорттон көз каранды болуп, бул өлкөнүн экономикасы үчүн олуттуу көйгөйгө айланды.

Анткени менен акыркы жылдарда республиканын өнөр-жайы жандануу жолуна түшкөнү байкалат. Өнөр-жай тармактарынын акыркы 5 жыл ичиндеги абалын, көйгөйлөрүн, анын негизги көрсөткүчтөрүнүн өзгөрүшүнө таасирин тийгизген факторлорду талдап көрөлү.

Кыргыз Республикасынын өнөр-жайы негизинен төмөнкү секторлорду камтыйт: кичи машина куруу, текстиль жана тигүү өндүрүшү, тамак-аш өнөр-жайы, курулуш материалдарынын өндүрүшү, бут кийим өндүрүү, муздаткычтарды, эмеректерди, сейрек кездешүүчү металлдарды өндүрүү, алтын казып алуу. Өлкөнүн өнөр-жай тармагы азыркы мезгилде Ички дүң продуктунун 18% жакынын камсыз кылат (салыштыруу үчүн: Кытайда - 50%, Россияда - 34%, Казакстанда - 30%). Тармакта 3000ден ашык ишканаларда 200 миңден ашуун киши эмгектенет, бул республикада жалпы иш менен камсыз болгондордун 15%

түзөт. Өнөр-жайы республикалык бюджетке салыктык келип түшүүлөрдүн 40% жана экспорттун 80% жакынын камсыз кылат [1].

Республиканын өнөр-жайында баалуу металлургия жана тоо-кен казып алуу тармагы башкы орунда турат (жалпы өнөр-жай өндүрүшүнүн 60% ээлейт). Мында “Кумтөр” алтын кенин иштетүү өзгөчө мааниге ээ болуп, өлкөнүн экспортунун дээрлик 40% камсыз кылат. Суу-энергетика комплекси андан кийинки экспорт булагы болуп саналып, стратегиялык мааниге ээ [2].

Көз карандысыздык жылдарында өлкөдө жеңил өнөр-жайынын өнүгүшүндө алга жылыш болгону белгилүү. Азыркы мезгилде Кыргыз-Россия өнүктүрүү фондунун көмөгү менен иштетүү жана өнөр-жай тармагын өнүктүрүү жаатында ири долбоорлор ишке ашырылып, өнөр-жай ишканалары жаңыдан ачылып жатканын баса белгилей кетүү зарыл.

Расмий статистикалык маалыматтарга таянып, республиканын өнөр-жай тармагынын көрсөткүчтөрүнүн 2012-2016-жылдарга өзгөрүү динамикасы жалпысынан оң экенин белгилөөгө болот (1-табл.).

1-таблица

Кыргыз Республикасынын өнөр-жайынын өнүгүшүнүн негизги көрсөткүчтөрү

	2012	2013	2014	2015	2016
Өнөр-жай өндүрүшүнүн индекси					
- 2011-ж. карата пайыз менен.	84,1	108,2	106,4	101,7	106,7
- өткөн жылга карата пайыз менен.	84,1	128,6	98,4	95,6	104,9
«Кумтөр» кенин иштетүү ишканаларын эске албаганда					
- 2011-ж. карата пайыз менен.	110,0	112,0	115,8	115,1	120,6
- өткөн жылга карата пайыз менен.	110,0	101,8	103,4	99,4	104,8
Өнөр-жайынын ИДПдагы үлүшү, %	15,8	18,6	16,5	16,7	17,5
Өнөр-жай продукциясынын көлөмү - жалпы, млн сом.	137 229,2	169 829,4	171 108,9	181 026,7	209 812,0
«Кумтөр» кенин иштетүү ишканаларын эске албаганда", млн сом.	86 559,4	89 652,3	93 938,7	102 195,3	112 578,4
Өнөр-жай ишканаларынын саны, бирдик	1 885	1 865	1 745	1 622	1 707
Өнөр-жайында иштегендердин орточо жылдык саны, миң адам.	151,0	142,6	126,4	129,0	120,0
Өнөр-жайынын негизги капиталына инвестициялар, млн сом.	38 552,8	42 912,9	58 776,5	65 469,8	53 677,8
Экономиканын бардык секторлорунун негизги капиталына % менен.	52,7	51,9	54,5	51,5	39,6
Өнөр-жайын чет өлкөлүк түз инвестициялардын келип түшүшү (чыгып кетишин эске албаганда), млн доллар.	283,0	357,2	389,9	716,1	427,8
Өнөр-жай продукциясын өндүрүүчүлөрдүн бааларынын индекси (өткөн жылга пайыз менен).	105,3	97,9	101,5	108,8	106,4

Булагы [3].

Таблицадан көрүнүп тургандай, 2012-2016-жылдар аралыгында республикада өнөр-жай продукциясынын, өнөр-жайына салынган инвестициялардын көлөмү көрсөткүчтөрү улам жогорулап отурган. Бирок өнөр-жай ишканаларынын жана өнөр-жайында иштегендердин саны азайган. Бул иштетүү өнөр-жайында иштеген адамдардын санынын азайышы менен байланышкан, аталган сектордо жалпы өнөр-жайында иш менен камсыз болгондордун үчтөн бири туура келет.

Өнөр-жайынын негизги капиталына салынган инвестициялардын үлүшү экономиканын бардык секторлорунун негизги капиталына салынган инвестициялардын болжол менен 50% түзөт. Белгилей кетчү жагдай, өнөр-жайына жеке капиталды тартууга, чарба жүргүзүүнүн тышкы соода жана ички экономикалык шарттарын либералдаштырууга багытталган мамлекет-

тик өнөр-жай саясатынын натыйжасында Кыргызстандын өнөр-жайына акыркы 10 жыл аралыгында тышкы булактардан 27,1 млрд АКШ долларынан ашык каражат тартылып, анын 90% ашыгы иштетүү өнөр-жайларына салынган. Негизги инвесторлор болуп Канада 32,7% («Кумтөр Голд Компани» ЖАК), Россия - 17,2% (Газпром), Казакстан - 9,3%, Кытай - 9,25%, Улуу Британия - 5,4%, Түркия - 2,6% ж.б. саналат [5].

Жалпысынан, чет өлкөлүк инвестициялары бар өнөр-жай ишканалары тарабынан 2016-жылы 82,9 млрд сом өлчөмүндө продукция өндүрүлгөн, бул тармактын жалпы көлөмүнүн 39,8% түзөт, 2012-жылы бул көрсөткүч 32,6% түзгөн.

Өнөр-жай продукциясынын түзүмүн алсак, анын жалпы көлөмүнүн 80% иштетүү өнөр-жайында, 15% электр энергиясы, газ, буу кондиционерленген аба менен камсыздоо секторунда өндүрүлөт (2-табл.).

2-таблица

Кыргыз Республикасында өнөр-жай продукциясын экономикалык ишмердүүлүктүн түрлөрү боюнча өндүрүүнүн көлөмү (млн. сом)

	2012	2013	2014	2015	2016
Баары	137 229,2	169 829,4	171 108,9	181 026,7	209 812,0
Кен байлактарды казып алуу	6 061,3	5 065,0	5 596,5	7 913,8	12 741,7
Үлүшү, % менен	4,4	3,0	3,3	4,4	6,1
Иштетүү өндүрүшү	106 105,7	141 349,8	140 266,8	140 604,2	163 298,3
Үлүшү, % менен	77,3	83,2	82,0	77,7	77,8
Электр энергиясы, газ, буу кондиционерленген аба менен камсыздоо	23 899,8	22 070,9	23 691,4	30 856,4	31 900,2
Үлүшү, % менен	17,4	13,0	13,8	17,0	15,2
Суу менен камсыздоо, калдыктарды тазалоо, иштетүү жана кайталап сырьё алуу	1 162,4	1 343,7	1 554,1	1 652,3	1 871,8
Үлүшү, % менен	0,8	0,8	0,9	0,9	0,9

Булагы: Автор тарабынан [3] маалыматтарынын негизинде эсептелди.

Республиканын өнөр-жай продукциясынын 45,7% негизги металлдарды өндүрүү, 12,6% - тамак-аш азыктарын өндүрүү, 7,5% - резина жана пластмасса буюмдарын, бөлөк металл эмес минералдык продуктуларды (курулуш материалдарын) өндүрүү, 4,6% – кокс жана тазаланган нефть продуктуларын өндүрүү жана 2,6% – текстиль өндүрүшү, кийим, бут кийим, тери жана тери буюмдарын өндүрүү.

Каралып жаткан мезгил ичинде өнөр-жай продукциясынын көлөмүнүн көбөйүшү тамак-аш азыктарын, металлдарды жана даяр металл

буюмдарын, жыгач жана кагаз буюмдарын, тазаланган нефть азыктарын өндүрүү менен, полиграфиялык ишмердүүлүк менен алектенген ишканаларда продукциянын көлөмүнүн өсүшү менен байланышкан.

Кыргыз Республикасынын Евразия экономикалык бирикмесинин курамына кириши да өнөр-жайында оң натыйжаларга: тамак-аш азыктарынын экспортунун көбөйүшүнө, инвестициялык жагымдуулуктун жогорулашына ж.б.у.с. алып келди.

Бирок чет өлкөлүк инвестициялардын көбөйүшү өнөр-жай тармактарынын өнүгүшүндө жагымдуу тенденцияларга алып келген менен, өнөр-жай өндүрүшүнүн жана жалпы эле ИДПнын көлөмүнүн өсүү темпи инвестициялардын өсүү темпинен бир топ артта экендигин белгилей кетүү зарыл. Тилекке каршы, бүгүнкү күндө экспорттун басымдуу бөлүгүн сырьё түзүп жатат, бул ата мекендик өндүрүүчүлөрдүн ишине терс таасирин тийгизүүдө.

Республиканын регионалдык экономикалык интеграциялык бирикмелерге кириши, макроэкономикалык туруктуулук көйгөйлөрүнүн курчушу өнөр-жай саясатын учурдагы кырдаалды, улуттук өзгөчөлүктөрдү жана тышкы экономикалык шарттарды эске алуу менен кайра карап чыгуу зарылдыгын пайда кылды. Мында өнөр-жайынын артыкчылыктуу тармактары катары гидроэлектроэнергетиканы, тоо-кен өнөр-жайын, жеңил өнөр-жайын, тамак-аш азыктарын өндүрүүнү жана айыл-чарба продукцияларын кайра иштетүүнү өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл буруу зарыл.

Аталган тармактардын, жалпы эле өнөр-жайынын өнүгүшүнө тоскоолдук жараткан негизги факторлор катары төмөнкүлөрдү белгилөөгө болот:

- тармактын укуктук-ченемдик базасынын чабалдыгы;
- каржы ресурстарынын жетишсиздиги, насыя булактарынын жеткиликтүү эместиги;
- технологиялык жана техникалык базанын эскилиги;
- инновациялык жана инвестициялык ишмердүүлүктүн начардыгы;
- мамлекеттин максаттуу жана ырааттуу өнөр-жай саясатынын жоктугу;
- өнөр-жайын өнүктүрүү приоритеттеринин аныксыздыгы.

Андыктан, өнөр-жайында түзүлгөн кризистик кырдаалдан чыгуу үчүн өнөр-жайынын приоритеттүү багыттары катары жогорку технологиялар жана жергиликтүү сырьё менен иштеген жеңил өнөр-жай тармактарын жана айыл чарба продукцияларын кайра иштетүү тармактарын өнүктүрүү, ал үчүн тиешелүү мыйзам базасын, зарыл шарттарды калыптандыруу;

Өндүрүштүк кластерлерди, логистикалык борборлорду түзүү да өнөр-жайын өнүктүрүүнүн зарыл шарты жана ишенимдүү жолу болуп саналат. Учурда Евросоюз, АКШ, Кытай ж.б. өлкөлөр экономиканын эффективдүүлүгүн жогорулатуу үчүн кластердик ыкмага негизделген

ири өнөр-жай топторун түзүүгө басым жасоодо. Өнөр-жай кластерлери кластердин күчтүү позицияларына, ошондой эле ага кирген ишканалардын ортосунда келип чыккан синергиялык эффектине пайдаланууга негизделип, жеңил өнөр-жайынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатууга шарт түзөт. Ошондуктан инновациялык, аймактык өнөр-жай кластерлерин калыптандыруу өнөр-жай саясатынын негизги багыттарынын бири болуп калышы керек.

Мамлекет экспортко багытталган, атаандаштыкка жарамдуу, жаңы жана сапаттуу продукцияларды өндүргөн, инновациялык ишканаларга ар тараптан колдоо көрсөтүүгө тийиш. Ал үчүн өнөр-жайынын, продукциянын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуунун программасын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу, тармактын инвестициялык жагымдуулугун көтөрүү, чет өлкөлүк инвестицияларды көбөйтүү үчүн зарыл шарттарды түзүү зарыл.

Мамлекеттин өнөр-жай саясаты биринчи кезекте төмөнкүлөргө багытталышы керек:

- өнөр-жай продукциясынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатууга, экспорттун көбөйтүүгө көмөк көрсөтүү;
- жаңы, потенциалы жогору, атаандаштыкка жарамдуу идеяларды ишке ашырууга колдоо көрсөтүү, рыноктун жаңы сегменттеринде БДСУнун (ВТО) жана ЕАЭБнин стандарттарына жооп берген жаңы өнөр-жай продукцияларын коргоо;
- өнөр-жайын өнүктүрүү үчүн инновацияларга жана инвестицияларга шарт түзүү, жагымдуу инвестициялык климатты түзүү жана өнөр-жай секторлоруна инвесторлорду тартуу;
- технологияларды жана жабдууларды модернизациялоо, өндүрүштүк кубаттуулукту жаңылоодо жеткиликтүү насыялар жана лизинг түрүндө колдоо көрсөтүү;
- жетекчи кадрларды, кесипкөй адистерди даярдоо, адистердин квалификациясын жогорулатуу;
- логистикалык борборлорду, технополистерди, өнөр-жай парктарын, кластерлерди түзүү [4].

Жакынкы перспективага мамлекеттин башкы маселеси ата мекендик өндүрүүчүлөрдү атаандаштыкка жарамдуу, экспортко багытталган, инновациялык продукцияны өндүрүүгө жана ички рынокту толтурууга шыктандыруу болууга тийиш [5].

Мамлекеттин негиздүү, максаттуу, ырааттуу өнөр-жай саясаты өнөр-жайынын инвестициялык жагымдуулугун жогорулатууга, ата мекендик өндүрүүчүлөрдүн көйгөйлүү маселелерин чечүүгө эле шарт түзбөстөн, экономиканын туруктуу өсүшү үчүн өбөлгө түзөрү талашсыз.

Адабияттар:

1. Основные макроэкономические показатели по Кыргызстану [Электрондук ресурс] / Межгосударственный статистический комитет СНГ. - 2017.
2. Основные показатели экономической статистики [Электрондук ресурс] / Межгосударственный статистический комитет СНГ. - 2017.
3. Промышленность Кыргызской Республики 2012-2016: Статистический сборник [Текст] / Национальный статистический комитет Кыргызской Республики. - Бишкек, 2017. - 438-б.
4. Гурский В. Формирование промышленной политики Кыргызстана и реформирование его промышленного комплекса [Текст] / Журнал международного права и международных отношений. - 2016. - №3-4 (78-79). - 66-74-бб.
5. Тимаев А. Промышленно-производственные итоги Кыргызстана за 2016 год [Электрондук ресурс] / Вечерний Бишкек. - 09.02.2017.

Рецензент: к.э.н., доцент Астанова С.У.
